

Πανηγυρικός λόγος (26 Οκτωβρίου 2022)
Αίθουσα Τελετών, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
Χαρά-Μυρτώ-Αγάπη Χαραλάμπους
Κοσμητόρισσα
Σχολή Θετικών Επιστημών, ΑΠΘ

Το Τόξο του Χρόνου και το Έπος του 40

Εξοχότατη Πρόεδρε της Δημοκρατίας,
Αξιότιμε κύριε Πρύτανη,
Αξιότιμοι κύριοι Αντιπρυτάνεις
Αγαπητές, Αγαπητοί Συνάδελφοι,
Εκλεκτές, Εκλεκτοί Καλεσμένοι,
Κυρίες και Κύριοι,

110 χρόνια από την απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης, 100 από τη Μικρασιατική καταστροφή, 82 από την κήρυξη του Ελληνο-Ιταλικού πολέμου. Έκτοτε εκατοντάδες πανηγυρικοί και αναλύσεις. Σχεδόν αδύνατη η αποφυγή της επανάληψης. Τι μη κοινότοπο μπορεί να κομίσει η σημερινή εκφώνηση από μία επιστήμονα των θετικών επιστημών; Πώς μπορεί να προσεγγίσει το θέμα εκπρόσωπος μίας γενιάς που δεν έζησε τους μεγάλους πολέμους, δεν βίωσε τη δικτατορία, μίας γενιάς που θεώρησε ότι το μέλλον της ανήκε δικαιωματικά;

Ο σημερινός λόγος παραλαμβάνει τη σκυτάλη από τους προγενέστερους για να ακολουθήσει το βέλος του χρόνου, που διατρέχει όλα τα φαινόμενα του χώρου. Για τον αναστοχασμό και τη μεταφορά στους επόμενους της ιστορικής γνώσης, εμπλουτισμένης με διδάγματα του συναπτόμενου χρόνου. Το βέλος του χρόνου κινείται προς μία κατεύθυνση. Προσέγγιση αυτής της ομιλίας είναι ότι ο ιστορικός στοχασμός τεντώνει το τόξο του χρόνου, και συνεπακόλουθα τεντώνεται και το ηθικό τόξο του σύμπαντος προς τη δικαιοσύνη και την ποικιλομορφία, όσο μακρύνει και να είναι ο δρόμος.

Ό,τι και να λεχθεί για τη μεγαλοσύνη από τα έπη των πολέμων του 20^{ου} αιώνα, δεν μπορεί να παραγνωρισθεί αυτή καθ'εαυτή η έννοια του πολέμου. Στον πόλεμο ρίχνονται άνθρωποι με σάρκα και οστά, και οι δοξαστικές δάφνες δεν παραγράφουν το γεγονός του θανάτου και της καταστροφής για όλες τις πλευρές. **«Νόμος του πολέμου είναι η καταστροφή.»**

Στο εθνικό θυμικό έχει εγγραφεί ένα αόρατο νήμα που συνδέει τον πόλεμο εναντίον των δυνάμεων του Άξονα το 40-41, με τον εθνικο-απελευθερωτικό του 1821, και μέχρι το απώτατο παρελθόν με τους Περσικούς πολέμους. Ο λόγος για τούτο είναι επειδή πράγματι υπάρχει κάτι κοινό που χαρακτηρίζει τις κορυφαίες αυτές ιστορικές στιγμές: η αταλάντευτη επιλογή για αντίσταση στο φάσμα της δουλείας, ώστε να παραμείνει ανεξίτηλα χαραγμένη στο εθνικό DNA η ρήση του Επιτάφιου του Περικλή **«Θεμέλιο της ευτυχίας είναι η ελευθερία, και θεμέλιο της ελευθερίας είναι η ευψυχία».**

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος αυτοεξορισθείς στο Παρίσι, μετέφρασε την Ιστορία του Θουκυδίδη. Με τη σκέψη του Θουκυδίδη και με τα λόγια του Βενιζέλου από τον Επιτάφιο ακολουθεί ο έπαινος των πεσόντων: «Καθόσον, θυσιάζοντες τη ζωήν των δια το κοινόν καλόν, εκέρδιζαν υπέρ αυτών τον αθάνατον έπαινον, και τάφον επισημότατον, όχι τόσον τον τάφον, εις τον οποίον κείνται, όσον εκείνον, εις τον οποίον η δόξα των επιζεί αιμίμηστος, πανηγυριζόμενη είτε δια λόγων, είτε δια τελετών εις κάθε ευκαιρίαν. Διότι των επιφανών ανδρών τάφος είναι όλη η γή και δεν διαμνημονεύονται αυτοί μόνο εις την ειδικήν των πατρίδα δι' επιτυμβίων στηλών και επιγραφών αλλά και εις την ξένην διατηρείται άγραφος η μνήμη των χαραγμένη εις το πνεύμα εκάστου μάλλον παρά εις υλικά μνημεία.»

Για την ιστορική μνήμη, ας μου επιτραπεί η αναφορά σε μερικά στιγμιότυπα που συνδέουν τη μοίρα της χώρας, της πόλης και του Πανεπιστημίου μας.

Στις 26 Οκτωβρίου του 1912 ο Ελληνικός Στρατός εισέρχεται ελευθερωτής στη Θεσσαλονίκη ως επιστέγασμα του Πρώτου Βαλκανικού Πολέμου. Ακολουθεί μία δεκαετία μακρών πολέμων, και πολιτικών παθών. Το 22, στην άλλη όχθη του Αιγαίου, ο Καραθεοδωρής φεύγει τη τελευταία στιγμή από τη φλεγόμενη Σμύρνη, σώζοντας τα βιβλία της μεγάλης βιβλιοθήκης. Το όραμα του **δεύτερου εν Ελλάδι Πανεπιστημίου** δεν μπορεί να υλοποιηθεί με έδρα την Ανατολή. Έτσι πλέον παίρνει μορφή στη Θεσσαλονίκη και το Πανεπιστήμιό μας ιδρύεται το 1925.

Στις 28 Οκτωβρίου του 40 κηρύσσεται ο Ελληνο-Ιταλικός πόλεμος. Στις 26, δύο ημέρες πριν τη κήρυξη του πολέμου, στην αίθουσα τελετών του Πανεπιστημίου μας, ο Αντώνης Σιγάλας, καθηγητής της μεσαιωνικής Ελληνικής Φιλολογίας και αντιπρόεδρος της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών αναφέρει στον πανηγυρικό για την 28^η επέτειο της απελευθέρωσης της πόλης: «Ήθελα να είχα δη με τα μάτια μου τον λαόν εκείνον τον Ελληνικόν, ο οποίος, όπως διηγούνται, σαν αλλόφρων από την χαράν του εξητωκραύγαζεν, ετραγουδούσεν, έρριχνεν ανθοδέσμας και λουλούδια από τους εξώστας και τα παράθυρα εις τους διερχομένους Ευζώνους μας και έτρεχεν οπίσω των δια να ασπασθή τους απελευθερωτάς του... Εμείς οι Έλληνες γνωρίζομεν τι θα πη θυσία, τι θα πη ολοκαύτωμα, τι θα πουν σφαγές, πείνα, αιχμαλωσίες, θάνατοι δια την πίστιν και την πατρίδα, αλλά συγχρόνως γνωρίζομεν και τι θα πη αντοχή, καρτερία, αυταπάρνησις, πεποίθησις εις τα ιστορικά μας δίκαια, ελπίδα και ακλόνητος πίστις εις το μέλλον της φυλής...».

Ο καθηγητής Σιγάλας γνωρίζει κάλλιστα τι θα επακολουθήσει. Η φοβερότερη πολεμική αναμέτρηση που γνώρισε η ανθρωπότητα, έχει ήδη ξεκινήσει από το 39, με τη γερμανική επίθεση της 1^η Σεπτεμβρίου κατά της Πολωνίας. Έχει βέβαια προηγηθεί η εισβολή της Ιταλίας στην Αλβανία αρχές του Απρίλη, καθώς και το μυστικό σύμφωνο Ρίμπεντροπ-Μολότοφ. Ο Χίτλερ καθορίζει τη μοίρα της Γερμανίας από το 33, στην Ιταλία οι φασίστες του Μουσολίνι από το 22, ενώ στην άπω ανατολή η Ιαπωνία έχει ξεκινήσει την επεκτατική της πολιτική. Είναι γνωστή η συνέχεια: ο Γαλλο-Βρετανοί κηρύσσουν τον πόλεμο στις 3 Σεπτεμβρίου του 39. «Τραγικό δίδαγμα η ολέθρια συνέπεια της ηθικής ανοχής και της πολιτικής μυωπίας των δυτικοευρωπαϊκών κυβερνήσεων απέναντι στον ανερχόμενο εθνικοσοσιαλισμό.» Μέχρι τον Οκτώβριο του 40, εκτυλίσσονται ζοφερά γεγονότα: η Σοβιετική Ένωση διαμοιράζει την Πολωνία με τη Γερμανία, οι Γερμανοί καταλαμβάνουν τη Δανία, τη Νορβηγία, το Βέλγιο, την

Ολλανδία, το Λουξεμβούργο και μεγάλο τμήμα της Γαλλίας. Τον 15 Αύγουστο τορπιλίζεται η «Έλλη». Δύο ημέρες μετά τον πανηγυρικό του καθηγητή Σιγάλα, επισυμβαίνει το αναπόφευκτο. Στις 28 Οκτωβρίου τα ζημιώματα, ο Μεταξάς απορρίπτει το τηλεσίγγραφο του Μουσολίνι και κηρύσσεται ο Ελληνο-Ιταλικός πόλεμος. Στην παγωμένη Πίνδο, η Ελλάδα με μοναδική εθνική ενότητα πραγματώνει τη λαϊκή βούληση για αντίσταση. Ο ελληνικός λαός, διχασμένος σε βενιζελικούς και σε βασιλόφρονες, κουρασμένος από τους πολέμους, με ανοικτές τις πληγές της προσφυγιάς, πιεσμένος από το άγος της μεταξικής δικτατορίας αντέταξε στην ιταλική πρόκληση χαλύβδινη ενότητα και ενθουσιώδη αντίσταση.

Ο Ηλίας Βενέζης, γέννημα της Μικράς Ασίας, αιχμάλωτος των Ταγμάτων εργασίας, το 58 με το βλέμμα στην Κύπρο, αναφέρει: «Όλες οι ενδείξεις ήταν ότι θα έπρεπε να επαναληφθεί ή ίδια κίνηση της ιστορίας. Ότι, όπου νά'ναι, θα βρισκόμαστε πάλι στο σταυροδρόμι και θα'πρεπε να διαλέξουμε το δρόμο: τον από δω ή τον από κει. ...Κάθε φορά, μέσα στους χρόνους της ιστορίας, που μαχόμαστε εδώ, στη γυμνή μας γη, στα βουνά μας τα άγρια, στα φαράγγια μας και στη θάλασσά μας, κάθε φορά που στηλωνόμαστε όρθιοι, που πολεμούμε και πεθαίνουμε, ξέρουμε καλά ότι δεν υπερασπίζουμε μονάχα ένα κομμάτι γη, τα χωράφια μας και τα καλύβια μας. Ξέρουμε πως, μαζί μ'αυτό υπερασπίζουμε ότι επήραμε από τους πατέρες μας και από τους πατέρες των πατέρων μας: την ελληνική παρακαταθήκη... Αλλού θάβουν μέσα στη λησμοσύνη της ιστορίας τις ήττες τους. Εμείς περνάμε σαν παραμύθι στα παιδιά μας και τις κάνουμε παραμύθι του κόσμου, τις Θερμοπύλες. Γιατί Θερμοπύλες σημαίνουν αυτό: να ξέρεις πως να πεθάνεις. Είναι το πικρό προνόμιό μας: να ανήκουμε σε έναν τόπο που η μοίρα του είναι να πληρώνει την κίνηση της Ιστορίας του κόσμου με πόνο και αίμα.»

Ο Άγγελος Τερζάκης, αμέσως μετά τη Μεταπολίτευση, το 74, αναλύει την έννοια της φιλοπατρίας: «Πατρίδα, δημοκρατία και ελευθερία θα αποτελέσουν στο εξής έννοιες αλληλένδετες. Αυτό ακριβώς έγινε κι όταν ... ο Ντούτσε του φασισμού εξαπέλυσε την επίθεσή του κατά της χώρας μας. Ένας εγχώριος, βαλκανικού τύπου ολοκληρωτισμός, σάλπιζε το εγερτήριο κατά των ολοκληρωτισμών που ήταν ως εκείνη τη στιγμή τα πρότυπά του... Ξέρουμε πως ο κόσμος γεννάει πάντοτε ανθρώπους που σε μίαν έστω φάση της ζωής τους ομολογούν πίστη σε έναν κώδικα ηθικών αξιών. Έτσι κάποιοι κάποτε σε αυτήν εδώ τη χώρα, ξεπέρασαν για μία στιγμή τον καθημερινό εαυτό τους, γονάτισαν μπροστά σε ένα βωμό, μετάλαβαν από το δυσκοπτήριο της θυσίας...»

Λίγες ημέρες μετά την απόκρουση και της ιταλικής εαρινής επίθεσης τον Μάρτιο του 41, μεσούντος του πολέμου, λίγο πριν την κήρυξη του πολέμου από τους γερμανούς, ο καθηγητής Σιγάλας εκφωνεί, και πάλι, τον πανηγυρικό για την επέτειο της 25^{ης} Μαρτίου: «Καθ' όν χρόνον εκεί επάνω εις τα υψηλά και απόκρημνα βουνά της Αλβανίας ... ηρωισμοί δε αφθάστου ανδρείας συντελούνται και οι εκεί ελληνικοί τάφοι αγγέλουν ότι τα τέκνα της σημερινής Ελλάδος, όπως εκείνα του 21, γνωρίζουν να πολεμούν και να πίπτουν δια την ελευθερίαν της πατρίδος, πανηγυρικοί λόγοι εις ήρωας παρελθόντων χρόνων χάνουν τη δύναμίν των. Σήμερον ομιλούν εις ημάς τα έργα...Όλα αυτά συνέβησαν και συμβαίνουν, ανεγράφησαν και θα αναγραφούν εις την Ελληνική και εις την παγκόσμιον ιστορίαν και θα παραμείνουν αιώνιον δείγμα τιμής και δόξης δι'ημάς τους Έλληνας και ευγενές δίδαγμα δια κάθε φιλελεύθερον λαόν, όχι μόνον ένεκα της πολιτικής των σημασίας, αλλά και διότι τα μεγάλα αυτά γεγονότα είναι βαθειά ριζωμένα εις την ελληνικήν μας ψυχήν, είναι προϊόντα της μεγάλης πνευματικής

και ψυχικής δυνάμεως του Έθνους μας. ... Ηρχίσαμε τον αγώνα εναντίον της υποδουλώσεώς μας εις τους φασιστάς, μη γνωρίζοντες, αν θα μας ακολουθήσουν άλλοι γείτονες ή και ποία θα είναι ακριβώς η δοθησομένη εις ημάς βοήθεια. **Ημείς οι Έλληνες έχουμε, όπως βλέπετε, διαφορετικήν ιδέαν της τιμής του Έθνους.»**

Ο καθηγητής Σιγάλας γνωρίζει ότι ο μεγάλος αδελφός της Ιταλίας караδοκεί, και μπορεί να εκτιμήσει την τραγική κατάληξη. Η Γερμανία μας κηρύττει τον πόλεμο στις 6 Απριλίου του 41. Στις 9 Απριλίου οι Γερμανοί μπαίνουν στη Θεσσαλονίκη, στις 27 στην Αθήνα και στις 30 Μαΐου καταλαμβάνουν την Κρήτη. Με την πτώση της Κρήτης, η υλοποίηση του σχεδίου Μπαρμπαρόσα εισέρχεται στην τελική ευθεία. Η Γερμανία κηρύσσει τον πόλεμο στη Σοβιετική Ένωση στις 22 Ιουνίου. Η άρνηση της Ελλάδας να υποταχθεί στον μέχρι τότε αήττητο Άξονα και η καθυστέρηση της επίθεσης στη Σοβιετική Ένωση συνετέλεσαν καταλυτικά στην έκβαση του πολέμου. Έκτοτε το βέλος του χρόνου αποκτά αρνητικό πρόσημο για τον Άξονα.

Όπως αναφέρει ο Κωνσταντίνος Δεσποτόπουλος το 92: «ίσως αξίζει να λεχθεί η τραγική αλήθεια, ότι η θυσία του Μικρασιατικού Ελληνισμού το 22 και το 23 εξαγνίσθηκε ιστορικά με το απίστευτο κατόρθωμα των Ελλήνων το 1940 να αντιρρυθμίσουν την πορεία της Ιστορίας και να λυτρώσουν από κίνδυνο εφιαλτικό τους λαούς της Ευρώπης, κάτι αδύνατο δίχως την εποικοδομητική από το 1922 συσπείρωση του Ελληνισμού στον ελλαδικό χώρο.»

Δεν θα μπορούσα, όμως, να τα εξιστορήσω καλύτερα από τον Άγγελο Δεληβοριά το 2001: «...ο Χρόνος ταλαντώνεται γύρω από μια συγκεκριμένη ιστορική στιγμή, αγκαλιάζοντας με τη διάρκεια των κύκλων του ένα πολύ μεγαλύτερο διάστημα όπου και πάλι διαχέεται η μνήμη της ελληνικής συνείδησης...Η 28^η Οκτωβρίου του 1940 σηματοδοτεί μία διαδοχική σειρά από αλληλένδετα γεγονότα που ξεπερνούν κατά πολύ τον Χώρο και τον Χρόνο ενός καθορισμένου ιστορικού στίγματος...εκτείνεται και ο Χρόνος μίας εποποιίας με την καθολική Αντίσταση, την παθητική η ενεργητική αντιμετώπιση του κατακτητή σε όλο το διάστημα της Κατοχής, έως την αποχώρηση των γερμανικών στρατευμάτων από την Αθήνα στις 12 Οκτωβρίου του 44... Δεν νομίζω πως υπάρχει καμιά απολύτως αμφιβολία ότι ο χώρος και ο χρόνος της 28^{ης} Οκτωβρίου του 40 υμνούν ουσιαστικά τη σημασία της αντοχής και της γενναιότητας του ήθους και του ηθικού, του σθένους και της εγκαρτέρησης, του ενθουσιασμού και της αυτοθυσίας των ελπίδων και των απογοητεύσεων. Ότι υφαίνουν ένα εγκώμιο στη μνήμη των κατατρεγμένων από την προηγηθείσα δικτατορία και όλων όσων πήραν τα όπλα εναντίον του εχθρού, στη μνήμη των νεκρών του αλβανικού έπους και όσων πέθαιναν καθημερινά από την πείνα μέσα στον βαρύτατο αθηναϊκό χειμώνα του 41-42, στη μνήμη των θυμάτων της απάνθρωπης πολιτικής των αντιποίνων...στη μνήμη της ξεκληρισμένης εβραϊκής κοινότητας και των θυμάτων του εμφύλιου σπαραγμού, σε ένα συνολικό αριθμό από χαμένες ανθρώπινες υπάρξεις που ξεπερνά το μισό εκατομμύριο...ο Άνθρωπος εξακολουθεί να παραμένει το μέτρο των πάντων, ακριβώς επειδή σαν παιδί κρατά στα χέρια του τη μοίρα της ανθρωπότητας.»

Πίσω στη Θεσσαλονίκη και στο Πανεπιστήμιό μας. Τι απέγινε ο καθηγητής Σιγάλας? Ο Σιγάλας, την περίοδο που εκφώνησε τους λόγους του ήταν ήδη 50 ετών. Λόγω της πατριωτικής του δράσης κατά τη διάρκεια της κατοχής συνελήφθη και φυλακίσθηκε από τους Γερμανούς. Μετά

την απελευθέρωση υπήρξε θύμα των παθών που χρωμάτισαν τα εμφυλιο-πολεμικά ζοφερά γεγονότα της εποχής, και απολύθηκε από το Πανεπιστήμιο το 46.

76 χρόνια μετά, επί παρούσης πρυτανείας, το Αριστοτέλειο αναγνώρισε το χρέος προς τον καθηγητή Σιγάλα και τους άλλους έξι απολυθέντες καθηγητές της ίδια εποχής. Σε συνεδρίαση της Συγκλήτου αυτήν την άνοιξη αποφασίσθηκε η ηθική αποκατάσταση και η απόδοση της οφειλόμενης τιμής στη μνήμη των επτά καθηγητών, αναγνωρίζοντας ότι οι καθηγητές αυτοί δια της ενεργού συμμετοχής τους στην Εθνική Αντίσταση, τίμησαν το Πανεπιστήμιό μας αποτελώντας φωτεινό παράδειγμα για τη φοιτώσα νεολαία αλλά και τη χειμαζόμενη πόλη.

Σε πολυσήμαντες επετείους όπως η σημερινή, αναπόδραστα το βέλος του χρόνου υποβάλλει τη θεώρηση της χρονικής συγκυρίας και του χωρικού περιβάλλοντος. Τα πυκνά γεγονότα του σωτηρίου έτους 2022 χαράσσουν στο συλλογικό υποσυνείδητο τους σύγχρονους αγώνες των γυναικών στο Ιράν, τα δικά τους όχι, τους αγώνες τους για ελευθερία. Χαράσσουν επίσης τα πάθη και την αντίσταση του Ουκρανικού λαού στον αυταρχικό Αρμαγεδδώνα.

Στην εποχή των αλγορίθμων, τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης αποτελούν ένα παράλληλο σύμπαν. Η κατάχρηση του ψηφιακού κόσμου για την επίτευξη πολιτικών σκοπιμοτήτων, η σύγκυση μεταξύ αλήθειας και ψέματος, υπονομεύουν τη δημοκρατία και την ελευθερία. Ζητήματα παγκόσμιας πολιτικής, όπως η οικονομική κρίση, το μεταναστευτικό, η τρομοκρατία, η πανδημία, ο πόλεμος και η κρίση των αξιών, εξετάζονται υπό το πρίσμα των σχέσεων ισχύος, με τα ισχυρά κράτη να είναι οι ρυθμιστές της επικαιρότητας. Οι γενιές του σήμερα και του αύριο, όμως, οφείλουν να διδαχθούν από τις εμπειρίες των προηγούμενων, να αρνηθούν το μίσος που σπέρνει τη βία και τελικά τον όλεθρο του πολέμου. Τα διδάγματα των πολέμων ας είναι οδηγοί. Η ελευθερία του ανθρώπου εδράζεται στη συμβίωση με Ειρήνη, Δημοκρατία, Παιδεία και Δικαιοσύνη. Η ιστορία έχει αποδείξει ότι το βέλος του χρόνου, η εντροπία και η εντελέχεια μπορούν να είναι στην ίδια κατεύθυνση. Άλλωστε η κάρτα για τα δικαιώματα του ανθρώπου υπήρξε ο θετικός καρπός των μεγάλων συμφορών. Ο άνθρωπος παράγοντας τεντώνει το τόξο και στοχεύει με το βέλος. Σήμερα, στην κρίση που κατατρώχει την Ευρωπαϊκή Ένωση, η φιλοσοφική σκέψη του Αριστοτέλη ίσως να δείχνει την έξοδο. **Ο άνθρωπος γίνεται δίκαιος από τις επανειλημμένες πράξεις δικαιοσύνης και ο άνθρωπος γίνεται σώφρων από τις επανειλημμένες πράξεις σωφροσύνης.**

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

Τα αποσπάσματα είναι από τους λόγους:

[1] Ο Άγιος Δημήτριος και ο γνήσιος ελληνικός πατριωτισμός : λόγος πανηγυρικός ρηθείς τη 26η Οκτωβρίου 1940 εν τη μεγάλη αιθούση των τελετών του πανεπιστημίου επί τη 28η επέτειο της απελευθέρωσης της Θεσσαλονίκης, Αντωνίου Σιγάλα. Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης, 1940

[2] Από το Εικοσιένα εις το Σαρανταένα: λόγος πανηγυρικός εκφωνηθείς τη 25^η Μαρτίου 1941 εν τη μεγάλη αιθούση των τελετών του πανεπιστημίου επί τη 120η επετεΐω της Εθνικής Παλιγγενεσίας, Αντωνίου Σιγάλα. Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης, 1941

[3] Η φιλοπατρία ως έννοια δυναμική (27 Οκτωβρίου 1974), Άγγελου Τερζάκη. Στον τόμο «Η 28^η Οκτωβρίου 1940, Πανηγυρικοί Λόγοι Ακαδημαϊκών», Ακαδημία Αθηνών, Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, Επιμέλεια Πέτρου Χάρη

[4] Ώρα του Χρέους (27 Οκτωβρίου 1958), Ηλία Βενέζη. Στον τόμο «Η 28^η Οκτωβρίου 1940, Πανηγυρικοί Λόγοι Ακαδημαϊκών», Ακαδημία Αθηνών, Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, Επιμέλεια Πέτρου Χάρη

[5] Κλέη και Πάθη του Μικρασιατικού Ελληνισμού επί τη συμπληρώσει 70ετίας από της καταστροφής του, Ομιλία του Ακαδημαϊκού Κωνσταντίνου Δεσποτόπουλου, Έκτακτος Συνεδρία της 3^{ης} Νοεμβρίου 1992, Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών

[6] Γύρω από την Επικαιρότητα των Ιστορικών Βιωμάτων και το Υποτιθέμενο Τέλος της Ιστορίας (28^η Οκτωβρίου 2001), Άγγελου Δεληβοριά, Καθηγητή του Τμήματος Θεατρικών Σπουδών, Επίσημοι Λόγοι, Πρυτανεία Γεωργίου Μπαμπινιώτη 200-2003, Τόμος 33^{ος}, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Τα ονόματα των επτά απολυθέντων καθηγητών από το Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης το 1946 και τους οποίους αποκατάστησε ηθικά η Σύγκλητος του Α.Π.Θ. το 2022 είναι: α) Αντώνιος Σιγάλας, Χαράλαμπος Θεοδωρίδης και Γιάννης Ιμβριώτης της Φιλοσοφικής Σχολής, β) Δημήτριος Καββάδας και Κωνσταντίνος Τζώνης της πρώην Φυσικομαθηματικής, γ) Γεώργιος Τενεκίδης της Νομικής και δ) Νικόλαος Ρουσσόπουλος της Γεωπονοδασολογικής.